

Н. Федчун,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПІД ЧАС ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ

Протягом тривалого часу проблеми необережної злочинності в кримінології були другорядними, оскільки існувала думка про незначну суспільну небезпечність злочинів цього виду. Така позиція є хибною. За розміром і характером заподіюваної шкоди злочини, скоєні з необережності, значно переважають умисні злочини, які зазвичай активно вивчаються. Практика свідчить, що під час порушення правил безпеки необережні злочини становлять абсолютну більшість.

Як правило, у разі злочинної необережності характер завданого збитку визначають не стільки ступенем «моральної зіпсованості» особи, скільки сферою діяльності суб'єкта, способом використання ним знарядь і засобів, ситуацій, за яких скоєно злочин, а також багатьма іншими обставинами, що можуть бути випадковими для суб'єкта. Тому в необережних злочинах наявне певне протиріччя між соціально-психологічною характеристикою правопорушника і значущістю наслідків, що настають.

Активна технізація всіх сфер людського життя, збільшення кількості джерел підвищеної небезпеки та ускладнення вимог до осіб, які їх (джерела) експлуатують, зумовлюють необхідність актуалізації досліджень проблеми профілактики злочинів, що вчиняються під час порушення правил безпеки.

До прикладу, не оцінити збитки, спричинені аваріями на промислових об'єктах, різного роду техногенними катастрофами, забруднення довкілля,

дорожньо-транспортні пригоди, пожежі тощо. Рівень аварійності, який би він не був, вимагає невпинної уваги, особливо в галузях, пов'язаних із ризиками глобальних наслідків.

До питань необережної злочинності неодноразово звертались у своїх працях такі вчені, як Антонян Ю.М., Бузало П.М., Василевич В.В., Дагель П.С., Даньшин І.М., Джужа О.М., Дрішлюк І.А., Закалюк А.П., Зелінський А.Ф., Іншаков С.М., Крайник Г.С., Мисливий В.А., Нежурбіда С.І. та інші.

Наприклад, у літературі зазначається, що в основі індивідуальної злочинної поведінки, зокрема й необережної, у причинній площині лежать як ситуація, так і негативні психологічні деформації, що прийняли форму антисуспільної установки особистості. Зовнішні фактори діють опосередковано, через риси характеру, вольові й емоційні якості, ціннісно-нормативні характеристики свідомості, мотиваційну сферу та сферу потреб [1, с. 66]. Умовою переходу зовнішніх факторів у внутрішні є різноманітні форми діяльності людини, кожна з яких відображається у внутрішньому світі людини.

Зокрема, порушуючи встановлені правила безпеки експлуатації або ремонту, особи-працівники транспорту або виробництва діють на шкоду соціальному зв'язку, змінюючи характер своєї діяльності так, що вона стає небезпечною для суспільства. У поєднанні із зовнішніми умовами (погодними умовами, особливостями технічного засобу і т.п.) це призводить до втрати контролю над транспортним засобом



або його механізмами, які забезпечують його нормальне функціонування. Особа ж винного в порушенні правил безпеки характеризується антисоціальною установкою, що виражається у зневажливому ставленні до безпеки на транспорті або виробництві, до життя і здоров'я людей, або не досить вираженою соціальною установкою, тобто не досить дбайливим ставленням до зазначених соціальних цінностей.

Безумовно, конкретна ситуація помітно впливає на порушення правил безпеки, певним чином впливаючи на порушника. Однак характер зазначеного впливу не завжди однозначний: конкретна ситуація може не тільки сприяти створенню загрози безпеки, але й бути індивідуальною або навіть ускладнювати реалізацію загрози.

Наприклад, відносно більшість усіх аварій під час експлуатації джерел підвищеної небезпеки (63,3%) скоєно в сприятливій ситуації, значно менше (27,5%) – у нейтральній і тільки 9,2% – в умовах перешкоджаючої ситуації. Поряд із цим конкретна ситуація в 63% випадків порушень правил безпеки давала особі достатню інформацію про можливість заподіяння шкоди, і у всіх випадках вона ж створювала для неї об'єктивну можливість уникнути шкоди [2, с. 47].

Зазначена закономірність є свідченням того, що порушники за своїми особистими рисами здебільшого не відповідають ситуації, оскільки під час усвідомлення небезпеки ситуації і наявної об'єктивної можливості уникнути заподіяння шкоди вони повинні були зробити це.

Особливо необхідно зазначити, що під час порушення правил безпеки джерело підвищеної небезпеки (обладнання, транспортний засіб) набуває самостійності. Використання його на шкоду суспільству не входить у сферу свідомої діяльності особистості [3].

Отже, під час порушення правил безпеки небезпечна (криміногенна) ситуація в їхньому генезисі практично завжди відіграє досить значиму роль.

Через встановлення кореляційних зв'язків між небезпечною (криміногенною) ситуацією та об'єктивною стороною злочинного порушення правил безпеки як зовнішнього вираження вчинення злочину можна визначити характер взаємодії особистості (порушника), небезпечних властивостей ситуації та джерела підвищеної небезпеки.

Вплив небезпечної ситуації та властивостей джерела підвищеної небезпеки у криміногенезі порушення правил безпеки через класифікацію небезпечних ситуацій за рівнем складності, розроблену С.М. Іншаковим [4, с. 194], може бути представлений так:

1) Ситуація високого рівня складності – ситуація, з якою може впоратися і негативні наслідки якої здатний уникнути не всякий фахівець; забезпечення безпеки в такій ситуації – мистецтво.

Ситуація цього типу відіграє в генезі необережного злочину вирішальну роль.

2) Ситуація середнього рівня складності – забезпечення безпеки вимагає підготовки фахівця, вміння зібратися і сконцентруватися на прийнятті правильного рішення і подоланні небезпеки.

Роль ситуації цього типу і роль особистості в генезі необережного злочину рівнозначні.

3) Ситуація низького рівня складності – криміногенна ситуація відіграє другорядну роль у генезі злочину, головна роль належить негативним рисам особистості.

Проте слід враховувати, що навіть найбільш несприятлива ситуація не обов'язково призводить до скоєння злочину. Вирішальне значення, безумовно, належить конкретній людині з її системою поглядів, схильностей і прагнень. Своєчасна нейтралізація небезпечного потенціалу ситуації і вжиття заходів до мінімізації її шкідливої дії мають велике значення для профілактики порушень правил безпеки.

Джерело підвищеної небезпеки та ситуація у разі порушення правил



безпеки мають підпорядковане значення, яке може ускладнювати завдання особи щодо сприйняття їхніх впливів і ситуації загалом.

Отже, основні причини порушень правил безпеки зумовлені суперечностями між суб'єктом їх вчинення і об'єктивними обставинами (ситуацією, конкретними знаряддями праці, технічними засобами і т.п.). Водночас самі дефекти особистості порушника, небезпечні властивості ситуацій і знарядь криються в загальносоціальних причинах й умовах злочинності загалом: політичній та економічній кризі, деформації суспільної та індивідуальної свідомості, дезорганізації суспільного життя [5, с. 67].

Необхідно зазначити, що не кожна аварія або інші негативні наслідки на транспорті або виробництві є результатом злочинного порушення правил безпеки, але науковими дослідженнями [2; 6; 7] підтверджується той факт, що механізм порушення спеціальних правил безпеки, їхні детермінанти переважно збігаються.

Ситуація і, наприклад, транспортний засіб як джерело підвищеної небезпеки виступають зовнішнім фоном, умовою вчинення злочину. Лише поведінкою суб'єкта (особистісний людський фактор), що взаємодіє із ситуацією і джерелом підвищеної небезпеки, загроза, що призводить до суспільно-небезпечних наслідків, реалізується в дійсності. Необхідно зазначити, що причини порушень правил безпеки кореняться в суперечності між двома цими сторонами, тобто полягають у невідповідності особистості (або її поведінки) вимогам ситуації або стану технічного засобу.

Отже, об'єктивні чинники сприяють створенню кордону, меж, у рамках яких особа може вибрати як неправильний (необережний), так і правильний (тобто такий, що не порушує інтересів суспільства) варіант поведінки.

Під час розслідування будь-яких аварій із поля зору випадають причини психологічного складника поведінки безпосереднього учасника аварійної си-

туації, який є відповідальним за безпечне управління об'єктом, адже лише поведінкою суб'єкта (людський фактор), що взаємодіє із ситуацією і джерелом підвищеної небезпеки, загроза, що призводить до суспільно-небезпечних наслідків, реалізується в дійсності.

А.Ф. Зелінський вважав, що психологія необережних злочинів, які саме становлять абсолютну безпеку, під час порушення правил безпеки, складається з діалектичного співвідношення помилок (дефектів) свідомості та неусвідомлюваних психічних процесів: «Необережне спричинення шкоди відбувається через те, що свідомість винного «спрацювала» не так, як треба було б у цьому випадку, і її місце у регуляції поведінки зайняли звички, установки, емоції» [8, с. 114].

Фактором, що впливає на оперативну надійність порушників правил безпеки, є морально-вольові особливості їхньої особистості. Названий фактор посідає центральне місце в системі детермінант делінквентної (злочинної) поведінки осіб, які порушують правила безпеки, оскільки саме він дає змогу зв'язати необережні дії цих осіб із сутністю вини як негативним (не досить уважним) ставленням суб'єкта до виконуваних ним обов'язків.

Психофізіологічні стани суб'єкта відіграють істотну роль в його поведінці і нерідко є однією з причин виникнення аварійних ситуацій і серйозних аварій. Зокрема, за даними, отриманими під час дослідження [2], 10,3% осіб спричинили аварію внаслідок перевтоми; 2,6% – внаслідок розгубленості в критичний момент; 25,7% – внаслідок неуважності, поспішності, квапливості. Ще 1,5% перебували в момент аварії у хворобливому стані. Якщо до того ж врахувати осіб, які вчинили аварію у стані сп'яніння, яке помітно знижує велику кількість психофізіологічних функцій людини, то виявиться, що в третині випадків дефекти реакції відіграють вирішальну роль, можуть сприяти в складних умовах неправильному сприйняттю та оцінці ситуації,



помилковому вибору варіанта поведінки, негативно позначиться на швидкості і точності вчинення дій, що тягне за собою тяжкі наслідки.

Взаємодія «небезпечної ситуації – людського фактора – джерела підвищеної небезпеки» вимагає триєдиного вектора профілактичної діяльності через нейтралізацію небезпечного потенціалу ситуації, мінімізацію «людського фактора» та врахування небезпечних властивостей джерела підвищеної небезпеки, а саме:

1) нейтралізацію небезпечного потенціалу ситуації: прогнозу і припинення можливих варіантів надзвичайного ускладнення техногенної ситуації, що загрожує виходом техніки з-під контролю людей; вилучення з виробництва серійних технічних конструкцій, експлуатація яких створює такі ситуації; обмеження експериментальних ситуацій такого роду, забезпечення підвищеного рівня локалізації негативних наслідків під час технічних експериментів; поліпшення умов охорони праці, техніки безпеки;

2) мінімізацію «людського фактора»: підвищення правової культури; підготовку фахівців і відпрацювання стандартів поведінки в небезпечних ситуаціях, постійне навчання, періодичне підвищення їхньої кваліфікації та поточний контроль за відповідністю рівня їхньої підготовки і психофізичного стану складності виконуваних завдань; виховну роботу, спрямовану на запобігання тим чи іншим порушенням правил безпеки; посилення відповідальності правопорушників цієї категорії.

3) джерело підвищеної небезпеки: нейтралізацію небезпечних факторів, властивих технічним системам, і зменшення можливої шкоди від їх використання; чітку регламентацію норм і правил безпеки; розроблення нових, максимально безпечних для людини і навколишнього середовища машин і механізмів; технічне вдосконалення знарядь і засобів, підвищення їхньої надійності; контроль за технічним станом джерела підвищеної небезпеки.

Отже, до експлуатації джерел підвищеної небезпеки необхідно залучати не тільки залежно від компетенції та фізичного здоров'я, а й з урахуванням психофізіологічних показників і станів особистості та здійснювати подальший контроль цих показників у процесі використання/експлуатації джерела підвищеної небезпеки поряд зі своєчасною нейтралізацією небезпечного потенціалу ситуації та джерела підвищеної небезпеки і вжиття заходів до мінімізації її шкідливої дії.

Стаття присвячена визначенню основних засад профілактики злочинів, що вчиняються під час порушення правил безпеки. Зазначається, що не кожна аварія або інші негативні наслідки на транспорті або виробництві є результатом злочинного порушення правил безпеки, але механізм порушення спеціальних правил безпеки, їхні детермінанти переважно збігаються.

Ситуація і, наприклад, транспортний засіб як джерело підвищеної небезпеки виступають зовнішнім фоном, умовою вчинення злочину. Лише поведінкою суб'єкта (людський фактор), що взаємодіє із ситуацією і джерелом підвищеної небезпеки, загроза, що призводить до суспільно-небезпечних наслідків, реалізується в дійсності. Необхідно зазначити, що причини порушень правил безпеки полягають у невідповідності особистості (або її поведінки) вимогам ситуації або стану технічного засобу, тобто кореняться в суперечності між цими сторонами.

Отже, об'єктивні чинники сприяють створенню кордону, меж, у рамках яких особа може вибрати як неправильний (необережний), так і правильний (тобто такий, що не порушує інтересів суспільства) варіант поведінки.

Психологія порушення правил безпеки складається з діалектичного співвідношення дефектів свідомості, що виражається у зневажливому ставленні до безпеки на транспорті



або виробництві, до життя і здоров'я людей, та психофізіологічних станів особистості. Зазначене дає змогу пов'язати необережні дії порушників із сутністю вини як негативним (не досить уважним) ставленням суб'єкта до виконуваних ним обов'язків.

Взаємодія «небезпечної ситуації – людського фактора – джерела підвищеної небезпеки» вимагає триєдиного вектора профілактичної діяльності через нейтралізацію небезпечного потенціалу ситуації, мінімізацію «людського фактора» та врахування небезпечних властивостей джерела підвищеної небезпеки.

Ключові слова: джерело підвищеної небезпеки, небезпечний потенціал ситуації, людський фактор, порушення правил безпеки, злочинна необережність, психофізіологічні стани, профілактика.

Fedchun N. The prevention basics of crimes, committed by safety rules violation

The article is devoted to definition of the prevention basics of crimes, committed by safety rules violation. Noted that not every accident or other negative effects on transport or production are caused by criminal violation of safety rules, but the mechanism of violation of special safety rules and its determination are the same.

Defined that situation and source of hazard act as an external background, only by behavior of the subject (human factor), that interacts with situation and source of hazard, the threat, may be realized. The causes of safety rules violation lay in the inconsistency of the person (or his behavior) with the requirements of the situation or condition of technical means, i.e. lay in the antilogy of these sides.

In such a way, objective factors support the creation of borders, in the frames of which a person can choose as an incorrect (careless), so correct (that doesn't break common interests) variant of behavior.

Psychology of safety rules violation consists in dialectical relation of defects of consciousness (such as disrespectful attitude to safety on transport or production, to life and health of people) and psychophysiological states of the person. Mentioned accepts to connect careless actions of violators with the essence of the guilt, as with negative (not attentive enough) attitude to performed duties.

Interaction of "situation – human factor – source of hazard" requires a triple vector of prevention activity by neutralization of the dangerous potential of the situation, minimization of human factor and taking into account the hazardous properties of the high-risk source.

Key words: source of hazard, dangerous potential of the situation, human factor, safety rules violation, criminal negligence, psychophysiological states, prevention.

Література

1. Криминальная мотивация / Ю.М. Антонян, В.В. Гульдан, В.Н. Кудрявцев и др. ; под ред. В.Н. Кудрявцева. Москва : Наука, 1986. 304 с.
2. Федчун Н.О. Кримінологічна безпека мореплавства та кримінально-правові засоби її забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Одеса : НУ «ОЮА», 2014. 241 с.
3. Дагель П.С. Неосторожность. Уголовно-правовые и криминалогические проблемы. Москва : Юрид. лит., 1977. 144 с.
4. Иншаков С.М. Исследование преступности. Проблемы методики и методологии : монография. Москва, 2012. 335 с.
5. Крайник Г. Мотиви злочинів, вчинених з необережності. Юридична Україна. 2014. № 12. С. 65–70.
6. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : монографія. Дніпропетровськ : Юридична академія МВС України, 2004. 380 с.
7. Дришлюк И.А. Охрана безопасности движения и эксплуатации морского транспорта уголовно-правовыми средствами : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1988. 23 с.
8. Зелинский А.Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. Харьков : Вища школа, 1986. 168 с.